

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
Диссертациялык кеңеш Д 08.23.666

Кол жазма укугунда

УДК: 657:657.52:657.6:351.9

ХУСАИНОВА ЭЛЬВИРА ЮСУПОВНА

ТОБОКЕЛДИККЕ БАГЫТТАЛГАН ЫКМАНЫ ПАЙДАЛАНУУ
МЕНЕН ЭСЕПКЕ АЛУУНУ ЖАНА ИЧКИ КОНТРОЛДУ
ӨРКҮНДӨТҮҮ

08.00.12 - бухгалтердик эсеп, статистика

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2023

Иш Орус-Кыргыз автоматташтыруу жана бизнести башкаруу институтунда аткарылды.

Илимий жетекчи: **Суранаев Туратбек Джамалбекович,**
экономика илимдеринин доктору, профессор, Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Словян университетинин бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудит кафедранын профессору

Расмий оппоненттер: **Акылбекова Нелли Ильинична,**
экономика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин менеджмент кафедранын профессору

Кадырбердиева Аида Садыбакасовна,
экономика илимдеринин кандидаты, доцент, Ж.Абдрахманов атындагы Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу мамлекеттик башкаруу академиясынын доценти

Жетектөөчү уюм: М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудит кафедрасы., (720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58).

Коргоо 2023-жылдын “29” сентябрь 14.00 Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.23.666 диссертациялык кеңешинин жыйынында 720033 Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547 дареги боюнча өтөт.

Диссертацияларды коргоону онлайн көрсөтүүнүн идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/082-wra-13n-j9d>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу проспекти, 394) жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин (720044, Бишкек ш., Манас проспекти, 66) китепканаларынан, ошондой эле ДК: <http://dissovetecon.knu.kg> сайтынан таанышууга болот

Автореферат 2023-жылдын “28” августында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин доктору, доцент

Есеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Узак мөөнөттүү келечекте ишканаланы ийгиликтүү өнүктүрүүнүн маанилүү шарты анын бизнес процесстерин башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу болуп саналат. Экономикалык каатчылыктан тышкары, өлкөнүн экономикасына тийгизген терс таасиринен тышкары, эсепке алуу жана ички аудитти жакшыртуу бул көйгөйдү чечүү үчүн негизги куралы катары аныктоо, узак мөөнөттүү келечекте экономикалык иш-чаралардын натыйжалуулугун жана туруктуулугун маселелери боюнча өз көз карашын кайра карап чыгуу үчүн алдынкы ишканалардын жетекчилерине жол берген.

Башкаруу эсебин уюштурууга түзүлгөн жалпы ыкмалар коркунучка багытталган ыкманы колдонуу менен курулуш субъекттеринин ишине жалгыз ички контролдукка ээ, көп учурда аларды түзүүнүн жана иштетүүнүн чарбалык процесстеринин заманбап түшүнүктөрүнө жана мазмунуна жооп бербейт. Бул тууралуу биз 50дөн ашык курулуш компанияларында, тактап айтканда «Авангард Стиль» курулуш компаниясында, «Элит Хаус» курулуш компаниясында, «Кут курулуш» курулуш компаниясында, «Ихлас» курулуш компаниясында, «Оомат» курулуш компаниясында, «Имаратстрой» курулуш компаниясында, «Ааламстрой» курулуш компаниясында, «Голденстрой» курулуш компаниясында, «Ала-Тоо» турак компаниясында, «Пишпек» турак компаниясында, «Восточныйпарк» турак компаниясында ж.б. жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздөн кабар берет. Натыйжада, бул диссертациялык иштин темасын, анын структурасын жана мазмунун тандоону шарттайт.

Ошентип, изилдөө темасынын актуалдуулугу, бир жагынан, ишканаланын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мүмкүн болуучу инструменти катары ички аудит эсепке алуу жана методдорду уюштуруу ыкмаларын карап чыгуу менен шартталган; экинчи жактан, ички аудиттин натыйжалуу ишин уюштуруу үчүн зарыл болгон тобокелдиктерди башкаруу ыкмаларын жана моделдерди жол-жоболоштуруу боюнча жергиликтүү окумуштуулардын эмгектеринде жетишсиз деңгээлде иштелип чыккан.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу жана илимий багыттар, ири жана илимий программалар(долбоорлор), негизги жана илимий-изилдөө иштери жана билим берүү жана илимий мекемелер жүргүзгөн иштер менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы «2025-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы», «2025-жылга чейин Кыргыз Республикасында илимди жана инновациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүү боюнча мамлекеттик программа», Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 8-февралындагы №79 «2022-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасын илимий-инновациялык өнүктүрүүнүн концепциясын бекитүү жөнүндө» токтому сыяктуу мамлекеттик программаларын ишке ашырууга, ошондой эле Кыргыз Республикасынын эл аралык инновациялык технологиялар университетинин илимий-изилдөө иштеринин планына ылайык жүргүзүлдү,

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Дипломдук иштин максаты жалпылоо жана эсепке алуу моделдердин теориялык жана практикалык тажрыйбасын иштеп чыгуу, ошондой эле курулуш компанияларынын чарбалык ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн тобокелдикке багытталган ыкманын негизинде ички аудит методдорун колдонуу болуп саналат.

Изилдөөнүн жүрүшүндө коюлган максатка жетүү үчүн төмөнкү маселелер чечилди:

1. Кыргыз Республикасынын экономикасынын өнүгүшүнүн заманбап шарттарында эсепке алуунун жана контролдоонун теориялык аспектилерин жана «тобокелдик» түшүнүгүнүн окумуштуу экономисттеринин көз караштарынын эволюциясын изилдөө;
2. чет өлкөлөрдүн тажрыйбасын колдонуу менен эсепке алуу жана ички контролдоо системасын куруу боюнча курулуш өндүрүшүнүн жана алардын таасиринин тобокелдиктерин аныктоо;
3. курулуш компаниясында чыгымдарды жөнгө салуу жана башкаруу үчүн башкаруу бухгалтердик эсеп системасын жана дисперсиялык анализди колдонуу деңгээлин изилдөө;
4. өндүрүштүн наркын башкаруунун өнүккөн маалыматтык-контролдоо системасын куруу максатында ички контролдоо үчүн колдонулган маалыматтарды алуу жана берүү тартибин, курамын аныктоо;
5. тобокелдиктердин шартында курулуш компанияларынын каржылык салымдарын комплекстүү баалоо жана талдоо ыкмаларын жана моделдерин иштеп чыгуу;
6. курулуштун экономикалык субъекттерине ички контролдун иштөө системасынын натыйжалуулугун иликтөө.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган **натыйжалардын илимий жаңылыгы** төмөнкүлөр менен бекемделет:

1. бухгалтердик эсепти жана ички контролду уюштуруудагы учурдагы абалдын теориялык жана методологиялык аспектилери изилденген, экономисттердин көз караштарынын эволюциясы изилденген жана «тобокелдик» түшүнүктөрүнүн автордук аныктамасы жана анын классификациясы калыптанган;
2. эсепке алуу системасынын методикасын жана анын конструкциялык элементтерин белгисиздик жана ишкердик иш-аракеттин тобокелдиктери шартында керектөөчүлөрдүн заманбап талаптарына жана суроо-талаптарына ылайык пайдалануунун маңызы жана мазмуну аныкталды;
3. тобокелдик шарттарында жоготууларды жана чыгым тартууларды минималдаштырууда бюджеттөөнүн негизинде четтөөлөргө ыкчам талдоо жүргүзүү менен, калькуляциялоонун ченемдик методун колдонуу жана аналитикалык эсеп эсептеринин жумушчу планын деталдаштыруу менен башкаруу эсебинин элементтеринин түзүмү иштелип чыкты;
4. тобокелдикке багытталган мамилени маалыматтык камсыздоо даражасы аныкталды жана ички контролдоо системасы үчүн аналитикалык жол-жоболор иштелип чыкты;
5. стратегиялык башкаруу чечимдерин кабыл алуу үчүн негизги капиталга

инвестицияларды пайдалануу алгоритмин моделдөөнүн негизинде курулуш тармагындагы ишканалардын финансылык салымдарын оптималдаштыруунун негизги артыкчылыктары аныкталды;

б. ички контролдук жана курулуш өндүрүшүнүн уюштуруу структурасын тобокелдиктерди азайтуу үчүн курулуш тармагында ишканалардын тобокелдик стратегиясын башкаруу баалоо ыкмалары изилденген.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси. Диссертацияда алынган илимий натыйжалар тобокелдикке негизделген ыкманы колдонуу менен курулуш комплексинде эсепке алуу жана контролдоо системасын уюштуруунун теориялык жана методологиялык негиздерин түзүүгө өбөлгө түзөт.

Изилдөөнүн натыйжалары башкаруу чечимдерин кабыл алууга маалыматтык колдоо көрсөтүү боюнча колдонмо маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет тобокелдик-багытталган ыкманы колдонуу менен бухгалтердик эсептин жана ички контролдун өнүгүү багыттарын жана мазмунун аныктоочу түшүнүк жана методикалык жоболор катары колдонулушу мүмкүн. Диссертацияда келтирилген корутундулар жана сунуштар курулуштун кандайдыр бир тармагына гана тиешелүү эмес жана курулуш комплексинин ар кандай кичи тармагына тиешелүү.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси. Алар төмөнкүлөрдө колдонулушу мүмкүн: Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин бухгалтердик эсептин методологиясы жана отчеттуулук бөлүмү жана Кыргыз Республикасынын Финансы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматынын бухгалтердик эсепти өнүктүрүү бөлүмү; курулуш тармагындагы ишканалардын, аудитордук жана консалтингдик фирмалардын, көз карандысыз кесиптик институттардын жана бухгалтерлердин, аудиторлордун, консультанттардын уюмдарынын практикалык ишмердүүлүгүндө; кесиптик бухгалтерлерди жана тажрыйбалуу аудиторлорду окутуу, аттестациялоо жана квалификациясын жогорулатуу системасында; жогорку окуу жайларында окуу курстарын жана атайын сабактарды окууда.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору. Изилдөө процессинде автор курулуш тармагындагы ишканалардын эсепке алуу системасындагы тобокелдиктерди аныктоо, талдоо жана контролдоо үчүн маанилүү болгон төмөнкүдөй жыйынтыктарды алды:

1) бухгалтердик эсептеги белгисиздиктин концептуалдык аппаратына тактоолор жана толуктоолор киргизилген, бухгалтердик эсептин тобокелдигинин автордук аныктамасы бүдөмүк же альтернативдик мыйзамдардын шартында бухгалтер чечимди кабыл алууда сөзсүз келип чыгуучу тобокелдик катары калыптанган.

2) бухгалтердик тобокелдиктердин жакшыртылган классификациясы, илимий адабияттарда болгон ишканага карата бухгалтердик тобокелдиктерди эки топко бириктирүүдөн айырмаланган-ички түрлөрү боюнча кийинки деталдаштыруу, аларды колдонуу бухгалтердик тобокелдиктерди натыйжалуу башкарууга жана алардын пайда болушунун

кесепеттерин туура эсепке алууга өбөлгө түзөт;

3) курулуш тармагындагы ишканалардын каржылык ишинин натыйжалуулугун баалоо калыстыгы боюнча бухгалтердик тобокелдиктердин кесепеттеринин таасири аныкталды;

4) бухгалтердик тобокелдиктерди башкарууда бухгалтердик стандарттарды колдонуу мүмкүнчүлүктөрү изилденди, принциптердин ортосунда, ошондой эле бухгалтердик жана салык мыйзамдарынын ортосунда бир катар олуттуу айырмачылыктар аныкталды, алар ишкананын эсепке алуу системасында белгисиздиктин жана тобокелдиктердин пайда болушунун себептери болуп саналат;

5) бухгалтердик тобокелдиктердин ички аудитинин системасы түзүлгөн, контролдук текшерүүнүн программасы сунушталган, ал эсепке алууда тобокелдиктердин пайда болуу мүмкүнчүлүгүн өз убагында алдын алууга жана финансылык жана салык отчеттуулугунун аныктыгына кесепеттерди жана алардын таасирин минималдаштырууга мүмкүндүк берет.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн жыйынтыгы «Кут курулуш» курулуш компаниясында апробацияланды. Изилдөөнүн натыйжалары курулуш тармагында башкаруу чечимдерин кабыл алууга маалыматтык колдоо көрсөтүү боюнча колдонмо маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет, тобокелге багытталган ыкманы колдонуу менен бухгалтердик эсептин жана ички контролдун өнүгүү багыттарын жана мазмунун аныктоочу концептуалдык жана методикалык жоболор катары чагылдырылган.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн жүрүшүндө ишке ашырылган концептуалдык жоболор автор тарабынан Кыргыз Республикасында курулуш тармагында бухгалтердик эсеп жана ички контроль системасын реформалоодо апробацияланган (2016-2021-жыл). Изилдөөнүн теориялык жана практикалык жыйынтыктары эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда баяндалды. Диссертациянын теориялык жана практикалык иштеп чыгуулары, ошондой эле диссертациянын негизги илимий жоболору жана методикалык иштеп чыгуулар курулуш тармагынын экономикалык субъекттеринин натыйжалуу башкаруусун жана туруктуу иштешин камсыз кылат, бул иштин аквтекуциялык режимине, ошондой эле келечекке тобокелдикке багытталган мамилени колдонот.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациянын темасы боюнча жалпы көлөмү 6,2 п. б.19 эмгек басылып чыккан. РИНЦ журналдарындагы жарыялоолордун ичинде 17 макала, Кыргыз Республикасынын илимдерине сунуш кылынган 12 макала, анын жалпы көлөмү 4,1 п. б. жана Россия Федерациясынын 5 РИНЦ басылып чыккан.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациялык иштин структурасы презентациянын логикалык ырааттуулугун сактоону эске алуу менен түзүлгөн, кириш сөздөн, 3 главдан, корутундудан жана тиркемелерден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөздө диссертациянын темасынын актуалдуулугу, артыкчылыктуу илимий изилдөөлөр менен байланышы негизделет, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери түзүлөт, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгынын даражасы аныкталат. Алынган жыйынтыктардын экономикалык жана практикалык мааниси ачылды, коргоого алып чыгуучу негизги жоболор түзүлдү, изденүүчүнүн изилдөөгө кошкон жеке салымы жана диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизги жоболору баяндалды.

«Болгон тобокелдиктердин шарттарында бухгалтердик эсепти жана ички контролду уюштуруунун теориялык-методологиялык негиздери» деген биринчи главада болгон тобокелдиктердин шарттарында эсепке алуу жана ички контролдоо системасын түзүүнүн негизги ыкмалары, экономикалык маңызын аныктоо, ошондой эле аларды классификациялоо максатында параметрлер жана Кыргыз Республикасынын экономикасын өнүктүрүүнүн азыркы шарттарында таасирин баалоо каралган. Башкаруу процессинин маалыматтык системасы гана эмес, бухгалтердик эсеп системасын кароонун алкагында тобокелдиктерди баалоо процессин, ички контролдун деңгээлин изилдөө маанилүү, мында колдонулган параметрлерди жана жол-жоболорду аныктоого өзгөчө көңүл бурулат.

Эсепке алуу системасын кароо көз карашынан алганда эл аралык стандарттарды пайдалануу: коомдук отчеттук маалыматтардын релеванттуулугун; монетардык жана фискалдык саясаттын транспаренттүүлүгүн (ачыктыгын); капитал рынокторунун, фондулук рыноктордун ж.б. ишинин туруктуулугун камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары (ФОЭС) дүйнө жүзү боюнча көптөгөн компаниялардын финансылык отчетторун даярдоодо колдонулган эң мыкты стандарттар катары таанылууда. ФОЭСтин принциптеринде жана негизинде даярдалган компаниялардын финансылык отчеттору дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүнүн дүйнөлүк фондулук рынокторунда келтирилген.

Эсепке алуу түзүү жана өнүктүрүү маселелери чет өлкөлүк жана ата мекендик окумуштуулардын жана практиктердин: И.В. Аверчева, Э. Аткинсона, А.С. Бакаева, Р. Банкера, П.С. Безруких, М.А. Вахрушиной К. Друри, М.И. Исраилова, О. Д. Кавериной, А.С. Кадырбердиевой, Т.П. Карповой, Э.У. Куловой, М.И. Куттера, А.Д. Ларионова, В.В. Леонтьева, М. Мэтьюза, Б. Нидлза, О.Е. Николаевой, С.А. Николаевой, В.Ф. Палия:

«Тобокелдиктин» аныктамасынын өзү классикалык түрдө ар кандай убакыт мейкиндигинде (өткөн, азыркы, келечек) белгилүү бир ыктымалдуулук менен болушу мүмкүн болгон окуя. [45]. Кээ бир тобокелдиктерге жол берилиши мүмкүн (толугу менен же жарым-жартылай), ал эми кээ бирлери уюм уруксат берген деңгээлге чейин жарым-жартылай же толугу менен минималдаштырылышы мүмкүн.

Бухгалтердик эсеп системасында тобокелдиктерди баалоо жол-жоболорунун ырааттуулугу бар:

- тобокелдиктерге байланыштуу экономикалык жашоо фактыларын бөлүү жана классификациялоо;
- алынган же жоголгон , тобокелдик менен байланышкан пайдаларды баалоо;
- тобокелдиктерди тескөө милдеттерине ылайык эсепке алуу саясатына объекттерди эсепке алуу ыкмаларын тандоо жана негиздөө;
- тобокелдиктерди башкаруу ыкмасын тандоо;

Төмөндө курулуш индустриясынын тобокелдик деңгээлин аныктоочу факторлор каралат.

1.1-сүрөт. Курулуш тобокелдигинин деңгээлин аныктоочу факторлор

Булак: маалыматтар боюнча түзүлгөн [Стратегия развития строительной отрасли КР на 2017-2025 годы [Текст]: [Электронный ресурс] – Режим доступа Режим доступа: [http://gosstroy.gov.kg/strategiya-razvitiya-stroitelnoy-otr/.](http://gosstroy.gov.kg/strategiya-razvitiya-stroitelnoy-otr/)]

Ишкананын өндүрүштүк жана финансылык-чарбалык ишин башкаруу финансылык пландаштырууга жана бюджеттөөгө негизделген. Ал эми бул экономикалык кызматтар (бухгалтерия, маркетинг бөлүмү, пландоо-экономикалык бөлүм) тарабынан түзүлгөн толук жана ишенимдүү маалымат болгондо гана мүмкүн болот. Курулуш өндүрүшүн эсепке алуу системасын куруу процессинде, мындан тышкары, 1.2-таблицада келтирилген башка факторлор да эске алынышы керек.

1.1-таблица - Курулуш уюмунун эсепке алуу системасын куруу боюнча курулуш өндүрүшүнүн уюштуруу жана технологиялык өзгөчөлүктөрүнүн таасири

Курулуш өндүрүшүнүн уюштуруу технологиялык өзгөчөлүктөрү	Эсепке алуу системасына коюлуучу талаптар
Иштин так аныкталган долбоордук мүнөзү	Ар кандай жолдор менен айрым иштерди жана бүтүндөй курулуш долбоорун аткаруу даражасы боюнча милдеттүү каржылык эсепке алууну жүргүзүү, иштин наркын эсептөө үчүн ар кандай жолдор менен
Иш бир нече курулуш аянтчаларында дароо аткарылат жана бул объекттер жерге курулат	Убакытты, материалдык жана акчалай жоготууларды азайтуу үчүн курулуш уюмдарын жайгаштыруу жөнүндө кошумча маалыматтарды даярдоо зарыл

Өндүрүштүн жекече мүнөзү	Курулуш тармагында материалдык, эмгектик жана финансылык ресурстарды пайдаланууну эсепке алуунун жана контролдоонун ченемдик системасынын элементтери менен чыгымдарды эсепке алуунун санкциялоонун алдын ала методун колдонуунун зарылдыгы
Объекттерди (курулмаларды) куруу объектинин татаалдыгына жараша узак өндүрүштүк циклге ээ жана өзүнчө этаптарга бөлүнөт (нөлдүк цикли даярдоо, имараттын пайдубалын, жер астындагы бөлүгүн тургузуу, жасалгалоо иштерин аткаруу ж. б.)	Чыгымдар жөнүндө так маалымат берүүнүн, акыркы курулуш продукциясынын өздүк наркын түзүүнүн жана убактылуу артта калууну эске алуу менен акыркы финансылык натыйжаны аныктоо ыкмасын тандоо мүмкүнчүлүгүн камсыздоонун милдеттүүлүгү (иштин узак мөөнөттүү мүнөзү). Капиталдык салымдарды дисконттолгон нарк боюнча баалоо методун колдонуу зарылдыгы. Стратегиялык пландаштыруу, белгиленген чыгымдардын параметрлеринен четтөөлөрдү аныктоо, тандалган өнүгүү стратегияларын тууралоо үчүн себептерди талдоо зарылдыгы
Курулуштарды тейлеген көптөгөн көмөкчү жана көмөкчү өндүрүштөр болушу керек	Алар пайда болгон жерлерде чыгымдарды жана финансылык натыйжаларды милдеттүү түрдө чагылдыруу, аналитикалык эсепке алуунун өнүккөн системасы
Бүтпөгөн курулуш өндүрүшүнүн чоң көлөмү (НЗП)	Өзгөчө эсепке алуу объектисин бөлүп берүү-НЗП, НЗПны баалоо методун тандоо проблемасы, НЗПнын ички отчеттуулугу

Булак: *Автор тарабынан аткарылды* [Борисова Л.И. Управленческий учет в строительных организациях [Текст] / И.Т. Борисова. // Автореферат.- Москва, 2009]

Жогоруда баяндалгандардын негизинде эсепке алуунун мындай системасын түзүү зарыл, анын максаты маалыматты чогултуу жана иштеп чыгуу, экономикалык көрсөткүчтөрдү талдоо, курулуш бөлүмдөрүнүн ишинин натыйжаларын баалоо болот, бул учурдагы пландаштырууну жана курулуш бизнесин өнүктүрүүнүн ушул көрсөткүчтөрүнүн жана багыттарынын тенденцияларын болжолдоону камсыз кылат. Бул жагдайда, биздин пикирибиз боюнча, ички контролдук экономикалык турмуштун жасалган чындыктардын кемчиликтерин аныктоого мүмкүндүк берет башкаруу системасынын маанилүү бөлүктөрүнүн бири катары аныктама берсе болот, жана ошого жараша, аларды өз убагында жок кылуу.

«Кыргыз Республикасынын курулушунда эсепке алуунун жана ички контролдун уюштуруу-методикалык аспектилерин диагностикалоо» деген экинчи главада бул башкаруу бухгалтердик маалыматтарды колдонуу менен аналитикалык базасын түзүү натыйжалары жана чыгымдарды түзүү үчүн колдонулган модели, долбоорду ишке ашыруу боюнча четтөөлөрдү жана стратегиялык башкаруу жараянын аныктоо үчүн бюджет элементтери, ошондой эле ички контролдук системасынын иштешин талдоо жакшыртуу жана рыноктук багыттарын ылайыкташуу максатында берилет.

Изилдөө объектиси. Изилдөөнүн объектиси тобокелге багытталган ыкманы колдонуу менен курулуш комплексинде эсепке алуу жана контролдоо

системасын уюштуруунун теориялык жана методологиялык негиздерин түзүү болгон.

Изилдөөнүн предмети анын негизги түшүнүктөрдүн жана категорияларынын иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгү, курулуш ишканаларынын башкаруу чечимдерин маалыматтык камсыз кылууну түзүүдө пайда болгон тобокелдүү багытталган ыкманы колдонуу менен курулуш тармагындагы башкаруу эсепке алуу жана ички контролдоо боюнча методологиялык жана уюштуруучулук-методикалык проблемалары болуп саналат.

Изилдөө методдору жана материалдары. Изилдөөнүн жүрүшүндө таанып-билүүнүн анализ жана синтез, индукция жана дедукция, системалуулук жана татаалдык сыяктуу жалпы илимий ыкмалары колдонулган. Диссертациялык иштин жаңы жоболорун негиздөө үчүн тарыхый жана логикалык ыкмалар, ошондой эле экономикалык жана статистикалык талдоо жана моделдөөнүн конкреттүү методологиялык ыкмалары жана ыкмалары колдонулган.

Акыркы жылдары Кыргыз Республикасынын экономикасында курулуш уюмдарынын динамикасы оң тенденцияга ээ. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча катталган курулуш уюмдарынын саны 2021-жылга карата 1104тү түздү, бул 260 уюмга көп же 30% га көп, 2015-жылга караганда 844 уюмга көп [173]. Эгерде уюштуруу-укуктук формасы, тармактык жана региондук белгилери боюнча, ошондой эле Кыргызстандын курулуш секторунун өнүгүү деңгээли боюнча талдоого аракет жасалса, анда кризистик шарттарда анын катышуучуларынын жашоо келечеги жана аларды андан ары өнүктүрүү бул уюмдардын жетекчилиги тарабынан кабыл алынган башкаруучулук жаңылануулар канчалык деңгээлде турмушка жөндөмдүү болгонун аныктайт.

2.1-сүрөт – Иштеп жаткан курулуш уюмдарынын саны

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн [[https:// www.stat.kg](https://www.stat.kg)]

Белгилей кетсек, кызматкерлеринин саны 51 адамдан ашкан уюмдардын саны менчиктин бардык түрлөрү боюнча көбөйүүдө. Мисалы: жеке уюмдардын саны чет өлкөлүк уюмдар 1,5 эсеге өстү. Жогорудагы маалыматтар бүтүндөй Кыргыз Республикасында инвестициялык жана курулуш иштери өзүнүн динамикалык өнүгүүсүн табат деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

Жалпысынан статистикалык маалыматтарды талдоо менен, Кыргыз Республикасынын аймагы боюнча өз күчү менен аткарылган подряддык иштердин көлөмү тынымсыз өсүүдө, анткени 2.2-сүрөттө Кыргыз Республикасында 2015-жылдан тартып подряддык иштердин көлөмү 90 371,6 млн сомго чейин өскөнүн көрсөтөт, бул 40305 млн сомго көбөйгөндүгүн көрсөтөт. Региондор боюнча подряддык иштердин эң көп көлөмү 2021-жылы Чүй облусунда 12 221,7 млн сомду түзөт, ал эми эң аз жумуш суммасы 826,1 млн сомду түзөт. Чүй облусундагы подряддык иштердин көлөмүнүн суммасы 2015-жылдан 2021-жылга чейин 5876,9 млн сомго көбөйгөн. Ушул эле мезгилде Бишкекте курулуш иштеринин көлөмү 18486,1 млн. сомго көбөйгөн. Мында подряддык иштердин көлөмү боюнча эң жогорку үлүштү жеке ишканалар ээлейт жана суммасы 2021-жылга карата 88 196,8 млн сомду түзөт, ал эми мамлекеттик компаниялар 2 102,9 млн сомго иштерди аткарышкан.

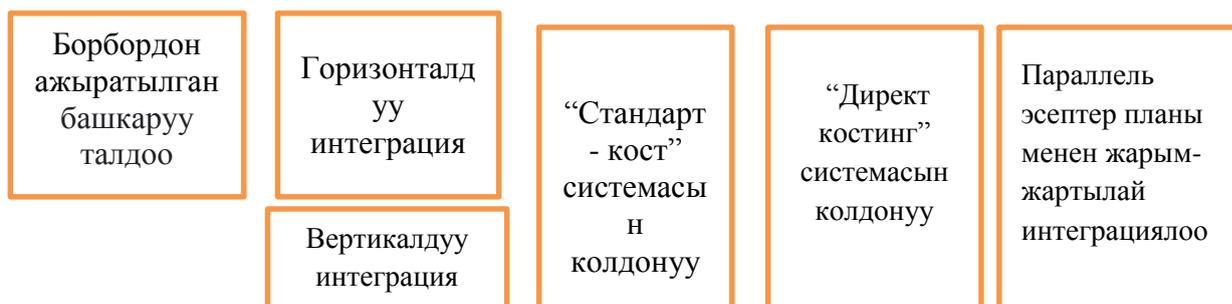
2.2. - сүрөт – Подряддык иштердин көлөмү

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн [[https:// www.stat.kg/](https://www.stat.kg/)]

Башкаруучулук эсеп методологиясына байланыштуу көптөгөн маселелер талаштуу мүнөзгө ээ. Азыркы учурда чарбалык субъект тарабынан башкаруучулук эсептин чакан системасын түзүүгө илимий негизделген концептуалдык мамиле жок, мунун натыйжасында көптөгөн уюмдар башкаруучулук эсептин бирдиктүү формасын колдоно алышпайт, бирок эң жакшы учурда анын чачыранды элементтерин гана колдонушат.

Уюмдун башкаруу эсебинин подсистемасы

2.3-сүрөт - Курулуш тармагындагы уюмдарды башкаруу эсебинин подсистемасынын түзүмү

Булак: Автор тарабынан аткарылды [Корзоватых Ж.М. Основы управленческого учета по закупке и реализации вторичных металлов. / Ж.М. Корзоватых. Кульжанова // Евразийский союз ученых. – «Экономика и наука». 2017]

Башкаруу бухгалтердик эсепке алууну уюштуруу системасын куруу жоопкерчилик борборлорунун ишканалардын каржылык түзүмүнүн алкагында башкарууну децентралдаштыруу жана бөлүштүрүү концепциясына негизделген.

Курулуш ишинин өзгөчөлүктөрү негизинен эсепке алуу системасынын уюштуруу түзүмүн, эсепке алуунун колдонулуучу ыкмаларын жана ыкмаларын, маалыматтык технологияларды колдонуу мүмкүнчүлүгүн аныктайт.

2.1-таблица – Өндүрүштүк ишмердикти эсепке алуу боюнча бухгалтердик эсепке алуу системасы (подрядчылар үчүн)

№	Операциялардын аталышы	Сумма (сом менен)	Синтетикалык эсептер боюнча корреспонденция		Аналитикалык эсептерди колдонуу	
			Д-т	К-т	Д-т	К-т
1	2	3	4	5		
1	Жеткирүүчүлөрдөн материалдар келди	200000	1620	3110	1620.1 түз келген материалдар	
1а	Сатып алынган материалдар боюнча КНСтин орду толтурулууга тийиш	24000	3430	3110		
1б	Келип түшкөн материалдарга акциз чегерилген	8000	3440	3310		
1в	Эсептелген акциз материалдын наркына бөлүнөт	8000	1620	3440		
2	Керектүү материалдардын саны негизги өндүрүшкө эсептен чыгарылды	100000	1630	1620	1630.1 НЗС	1620.1.1 2 түз келген материалдар

3	Өндүрүштүк персоналдын эмгек акысы эсептелген	80000	1630	3520	1630.2 НЗС-түз эмгек чыгымдар ы	
4	Негизги өндүрүштүн чыгымдары жумуштун наркына эсептен чыгарылат	25000 0	7100	1630, 8000		

Булак: автор тарабынан аткарылды [1 ;2;67.]

Курулушта курулуш материалдарына баалардын туруксуздугу өзгөчө маанилүү көйгөй бойдон калууда, алар өндүрүлүүчү продукциянын өздүк наркынын негизги материалдык элементи болуп саналат. Мындан тышкары, азыр курулуш тармагы үчүн квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги көйгөйү бар. Бул жылы ал күчөтүлөт, ошондуктан аны азыркыдан баштап чечүү зарыл.

2.2-таблица. Чыгымдардын аналитикалык эсебинин операциялары боюнча иш жүзүндөгү чыгымдар менен ийкемдүү бюджеттин дисперсиясынын салыштырма анализи

негизги курулушу 1630. 1. 05 турак үйдүн 2-кабаты (Исанов-Рыскулов)
(1630 негизги курулуш; 1630.1. Турак үй-Исанов-Рыскулов; 1630.1.05 - 2-кабат)

Дата	1630.1.05 Аналитикалык эсептин дебети боюнча чечмелөө		
	Иш жүзүндө тарткан чыгымдар	Ийкемдүү бюджет боюнча чыгымдар	Четтөө (- үнөмдөө; + ашыкча чыгым) Гр. 4 = Гр. 2-Гр.3 Материалдын түрү-Кыш
Иш жүзүндө кеткен чыгымдар боюнча бухгалтердик жазууларды чагылдыруу саны (факт) * баасы	Ченем (смета) боюнча чыгымдарды чагылдыруу саны (ченем) * баасы		
1	3	2	4
05-09	80 000 * 9,5 = 760 000	80 000 * 9,5 = 760 000	0 (лимиттин чегинде)
15-09	50 000 * 9,5 = 475 000	50 000 * 9,5 = 475 000	0 (лимиттин чегинде)
22-09	72 000 * 9,5 = 684 000	70 000 * 9,5 = 665 000	2 000 даана * 9,5 = +19 000 лимиттен ашуу
Жыйынтыгы	202 000 бирдиктер факт жүзүндө колдонулат	200 000 ченем боюнча бирдиктер	2000 бирдик чектен ашып кетти

Булак: автор тарабынан аткарылды [Генеральный План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности предприятий и Инструкции по его применению. [Эл. ресурс]: Утвержден приказом МФ КР от 30 декабря 1997 г. №340/п. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/91084>. О бухгалтерском учете [Электронный ресурс]: 2. Закон КР от 29 апреля 2002 года № 76. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1032/10?mode=tekst>]

2. 3-таблица – 1620.1.12 кирпич аналитикалык эсептердин материалдык запастардын кыймылынын иш жүзүндөгү чыгымдар менен ийкемдүү бюджеттин айырмачылыктарын салыштырмалуу талдоо

(1620 негизги материалдар; 1620.1 –курулуш материалдар; 1620.1.12 - Кирпич)

Дата	1620.1.12 аналитикалык эсептин дебити боюнча чечмелөө		
	Иш жүзүндө тарткан чыгымдар	Ийкемдүү бюджет боюнча чыгымдар	Четтөө (-экономика; + ашыкча чыгым) Гр. 4 = Гр. 2 – Гр.3
	Сатып алуунун иш жүзүндөгү баалары боюнча операцияларды чагылдыруу саны (факт) * баасы (факт)	Кышты 2021-жылга ченемдик (сметалык) наркы боюнча 9 сомго барабар сатып алуу боюнча операцияларды чагылдыруу саны (факт) * баасы (ченем)	
1	3	2	4
05-09	150 000 бирдик* 9,5 = 1 425 000	150 000 бирдик * 9 = 1 350 000	+75 000 сом
15-09	90 000 бирдик * 9,5 = 855 000	90 000 бирдик* 9 = 810 000	+ 45 000 сом
22-09	110 000 бирдик * 9,5 = 1 045 000	110 000 бирдик * 9 = 990 000	+ 55 000 сом
Жыйынтыгы	3 325 000 сом	3 150 000 сом	+ 175 000 сом

Булак: автор тарабынан аткарылды [Положение о порядке определения расходов, связанных с получением дохода, подлежащих вычету при определении налогооблагаемой прибыли. [Электронный ресурс]: (статья 94 Налогового кодекса) (утверждено приказом Минфина КР от 18 апреля 2000 года № 120-П). Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/300060?cl=ru-ru>.<https://kutstroy.kg/about0>] Жогоруда аталган мисалдар боюнча аналитикалык эсептин маалыматы долбоордук-сметалык документтерге (ченемдик маалыматтар) жана курулуш процессиндеги иш жүзүндөгү чыгымдарга ылайык маалыматтардын ортосундагы четтөөлөрдү оперативдүү талдоо жана контролдоо үчүн негизги базаны бере тургандыгын белгилөөгө болот. Бул эсепке алуу тутумунан маалыматты ыкчам алууга жана материалдар боюнча кандай четтөөлөрдү жана курулуштун кайсы объектилери боюнча оң же терс натыйжалар бар экендигин аныктоого мүмкүндүк берет, мындан ары маалыматтар кайра каралып, ар кандай категориялар боюнча материалдарды ашыкча чыгымдоонун, ошондой эле мүмкүн болгон үнөмдөөнүн реалдуу себептери аныкталат. Синтетикалык эсептер боюнча эсепке алуу операцияларын чагылдыруу системасында (финансылык эсепке алуу системасында) талдоо жана контролдоо ыкчамдыгын жана учурдагы мезгилдин сарптоолору боюнча кийинки башкаруучулук чечимди кабыл алууну жоготуп жаткандыгын белгилей кетүү зарыл.

Турак жай курулушунда инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруунун тобокелдик аймактарын аныктоо курулуш компаниясынын тактикалык, кээде стратегиялык максаттарын өз убагында оңдоого, долбоордун наркынын төмөндөшүн шарттаган терс экономикалык, өндүрүштүк-технологиялык, саясий жана башка факторлордун таасирин азайтууга мүмкүндүк берет.

2.4-таблица. Эсептик ченди эсептөө

Көрсөткүчтүн аталышы	Көрсөткүч, %
Баалоо объектинде инвестициялоо тобокелдиги үчүн сый акы	2,20
Тобокелдиксиз ставка	7,18

Төмөн ликвиддүүлүктү жөндөө	10,77
Инвестицияларды башкаруу үчүн сый акы	2,50
Кирешелер үчүн эсептик чен	22,65

Булак: автор тарабынан аткарылды [Агентство по продвижению и защите инвестиций КР: постановление Правительства КРот 13 нояб. 2017 г. N 736 [Эл. ресурс] – Режим доступа: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/11582?cl=ru-ru>]

Долбоордун наркы эсептик ченге өтө сезгич экенин эске алып, долбоордун өзгөчөлүктөрүн жана өзгөчөлүктөрүн так аныктоо (азыркы этапты, оорчулуктарды, долбоорду башкаруунун мүнөзүн жана сапатын ж.б. аныктоо) жана мүмкүн болуучу курулуш тобокелдиктерин эсептик чен боюнча эсепке алат.

Ички контролдун натыйжалуу системасын ишке ашыруу үчүн тобокелге багытталган ыкманы жана тармактын өзгөчөлүгүн эске алуу менен курулушта программаны жана методологияны иштеп чыгуу керек.

«Курулушта тобокелдикке багытталган ыкманы колдонуу менен капиталдык салымдардын натыйжалуулугун талдоонун концептуалдык негиздери» деген үчүнчү главада тобокелдикке багытталган ыкманын негизинде инвестициялык салымдарды деталдуу талдоо жана баалоо жүргүзүлдү, ошондой эле моделдөөнүн жана фактордук талдоонун негизинде финансылык салымдарды оптималдаштыруу мүмкүнчүлүктөрү түзүлдү жана жалпысынан курулуш компанияларынын ички контролдук системасынын иштешин өркүндөтүүнүн жолдору аныкталды.

Негизги капиталга багытталган инвестициялык процесстердин динамикасы курулуш комплексинин кайра өндүрүү мүмкүнчүлүктөрүн мүнөздөөдө аныктоочу болуп саналат. Азыркы учурда, негизги капиталга инвестициянын оптималдуу көлөмүн издөө жана болжолдоо курулуш тармагында өзгөчө актуалдуу. Эске алуу менен, курулуш ишинин натыйжалуулугуна карата негизги капиталга инвестициялык процесстерди статистикалык изилдөө, статистикалык баалоо методологиясын өркүндөтүү жана инвестицияларды талдоо актуалдуу болуп саналат жана жогорку практикалык жана илимий мааниге ээ. Статистикалык изилдөөлөр корреляциялык – регрессиялык анализдин жардамы менен жүргүзүлдү.

Негизги капиталга инвестициянын натыйжалуулугу көптөгөн аныктоочу факторлордон көз каранды. Маселени чечүү үчүн, б.а. негизги капиталга инвестициялардын көлөмүнүн экономикалык натыйжалуулукка тийгизген таасирин аныктоо үчүн жана болжолдоо үчүн бул изилдөөдө инструментарий – көп факторлуу регрессиянын модели колдонулган. Жалпы функционалдык көз карандылык типтин көп факторлуу моделине ылайык курулат:

$$Y = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$$

Биздин изилдөөдө биз математикалык модель боюнча Бишкек шаарынын курулуш комплексинин экономикалык натыйжалуулугуна негизги капиталга инвестициялардын таасиринин болжолун кароого сунуштайбыз.

Жуптук жана көп регрессиялык теңдеме, анын ичинде эконометрикалык моделдер, моделдердин чоң тобун түзөт, алар спецификациялоодон жана

параметрлерин баалоодон кийин трендик теңдемелер менен бирге болжолдоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Чыныгы байкоолордун негизинде курулган, алар тиешелүү реалдуу процесстерге жогорку шайкештикке ээ.

3.1-таблица. 2016-2021-жылдарга жана 2030-жылдарга чейин Бишкек шаарындагы «Кут курулуш» курулуш комплексинин экономикалык натыйжалуулугуна негизги капиталга инвестициянын таасири.

Белгиленген жылдары	Негизги капиталга инвестициялар (млн сом)	Курулуш инвестициялары (миң сом)	Ишканалардын өздүк каражаттарын курууга инвестициялар (миң сом)	Курулуш инвестициялары СМРге багытталган (миң сом)	Техникалык кайра жабдууга багытталган курулушка инвестициялар (миң сом)	Курулуштагы орточо номиналдык эмгек акы (сом)
	y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
2016	7,7	3100	6022	7126	2125	10835
2017	11,9	29900	12975	10704	7007	14384
2018	8,9	90600	13241	11911	4643	15772
2019	14,7	44000	14513	13767	9161	21385
2020	20,6	63800	19499	20381	7116	23088
2021	29,1	49000	30955	37902	10051	27906
2025	76	91100	58193	62324	18452	44236

Эскертүү: автор тарабынан "Кут курулуш" курулуш компаниясынын маалыматтарынын негизинде түзүлгөн

Чогулган аналитикалык базаны талдоо корреляциялык жана регрессиялык анализдин жардамы менен жүргүзүлөт (MSEXCEL «Маалыматтарды талдоо»). R^2 – аныктоо коэффициенттеринин өзгөрүү чектери ($1.00 \leq R^2 \leq 1.00$). Көп регрессиянын негизги максаты-көз каранды өзгөрмө менен бир катар көзкарандысыз өзгөрмөлөрдүн ортосундагы байланыштарды талдоо. Эгерде мындай байланыштар бар болсо, анда алар регрессиялык теңдемени (же теңдемелер системасын) түзүү үчүн колдонулушу мүмкүн.

Жуптук корреляция коэффициенттеринин матрицасын талдоо менен, көз каранды өзгөрмө деп жыйынтык чыгарууга болот б.а. «негизги капиталга инвестициянын көлөмү» менен максималдуу байланыш бар x_3 . Корреляция коэффициенти 0,8715 барабар. Таблицадан көрүнүп тургандай, көз карандысыз өзгөрмөлөрдүн бардык маанилери көз каранды өзгөрмө менен бир кыйла жогорку байланышка ээ, бул өндүрүш процессинде ар бири көз каранды өзгөрмөгө чоң таасирин тийгизет (б.а. көлөмдүн динамикасы негизги капитал). Ушундан улам, көп регрессиялык теңдемени андан ары талдоодо жана курууда муну эске алуу керек.

Негизги капиталга инвестициянын көлөмүнө өзгөрүлмө факторлордун таасирин комплекстүү талдоо үчүн муну төмөнкү себептер боюнча жасоо максатка ылайыктуу: а) негизги капиталга инвестициялоонун өзгөрүү динамикасын талдоодо; б) бул маалыматтар эсепке алынбаган факторлорду талдоодо пайдалуу болушу мүмкүн (моделге киргизилбеген факторлор).

«Маалыматтарды талдоо» пакетинин жардамы менен көп регрессиялык теңдемелердин параметрлеринин мүнөздөмөлөрү төмөнкүдөй (3.2.3-таблицаны караңыз). Андан кийин сызыктуу көп регрессиялык теңдеме болот:

$$Y = 1,2432x_1 + 0,9232x_2 + 5,1298x_3 + 3,2425x_4 + 2,408 \quad (3,2)$$

3.2-таблица - Көп регрессиялык теңдеменин параметрлеринин маанисин талдоо

Регрессиялык анализдин мүнөздөмөлөрү	
Көптүк R	0,901
Стандарттык ката	10024,8
R – квадрат	0,8113
Нормалдаштырылган R - квадрат	0,8059
Байкоо	6

Аныктоо коэффициенти 0,81. Бул көз каранды өзгөрмө – негизги капиталга инвестициянын көлөмү тандалган параметрлерден көз каранды экенин көрсөтүп турат.

Алсак, курулуш комплексинде негизги капиталга инвестицияларды тартууга көптөгөн факторлор таасир этет: эмгек өндүрүмдүүлүгү, техникалык жактан кайра жабдуу, эмгекти уюштуруу, кызматкерлердин орточо айлык эмгек акысы, курулушта иштеген калктын саны, анын ичинде жумуштуулук жана жумушсуздук деңгээли ж.б.

Айрым факторлор бири-бири менен тыгыз байланышта жана бир эле учурда натыйжаларга таасир этиши мүмкүн, мисалы, курулуш-монтаждоо иштеринин көлөмү, курулуштагы кызматкерлердин эмгек акысы ж.б. Мындай учурларда жуп корреляция көрсөткүчтөрүн эсептөөдө каралып жаткан факторго таасир жана аны менен бирге өзгөрүп турган башка олуттуу шарттар ыйгарылат, бул мамилелерди бурмалайт.

Бул ыкма төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ. «Жалпыдан конкреттүүгө» принцибин колдонуу менен стандарттардын бүтүндүгүнө жана бирдейлигине жетишилет, ашыкча кайталоолор жана карама-каршылыктар четтетилет. Ички стандарттарды иштеп чыгуунун эмгек сыйымдуулугу төмөндөйт, анткени ар бир жаңы стандарт мурда түзүлгөн документтерде каралган жалпы принциптерге таянат.

3.1-сүрөт - Ички аудиттин сапатын жана аудитордук этиканын ченемдерин камсыз кылуу системасын уюштуруунун негизги деңгээлдери.[75]

Биздин пикирибиз боюнча, ички аудит бухгалтердик тобокелдиктердин системасын каржылык иш-аракеттердин жүрүшүндө пайдалануу, бухгалтердик тобокелдиктердин келип чыгуу себептерин аныктоого жардам берет, алдын ала жана алардын кесепеттерин азайтуу, ошондой эле аудитордук текшерүүнүн сунуш кылынган багыттары ордун толтуруу запастары кыйла ишкананын каржылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет.

ЖЫЙЫНТЫК

Диссертациялык изилдөөдө, коюлган максатка ылайык, курулуш тармагында тобокелдикке багытталган ыкманы колдонуу менен эсепке алууну жана ички контролду өркүндөтүү боюнча негиздемелер келтирилген. Мындан төмөнкү жыйынтыктар чыкты:

1. Адабияттарды талдоо көрсөткөндөй, авторлор тарабынан сунушталган тобокелдик классификацияларынын бири да эсептик тобокелдикти толук камтыбайт. Бардык тобокелдиктер акыры бухгалтердик маалыматка интеграцияланып, каржылык натыйжаларга таасирин тийгизет деп ишенебиз. Биз эки топтун негизинде бухгалтердик тобокелдиктерди системалаштырууну сунуш кылабыз:

а) эсепке алууну мамлекеттик жана коомдук-кесиптик жөнгө салуу тартиби менен шартталган тышкы бухгалтердик тобокелдиктер (Салык кодексине байланыштуу тобокелдиктер);

б) ишканада эсеп коюу жана жүргүзүү менен байланышкан ички тобокелдиктер (бухгалтердик маалыматтагы бурмалоолор менен шартталган тобокелдик; кесиптик ой-пикирди колдонуу тобокелдиги; эсеп саясатын түзүүдө кабыл алынган чечимдер менен шартталган тобокелдик).

2. Тобокелдикти түзүү ыкмасын колдонуу менен курулуш уюмунун бухгалтердик эсепке алуунун методологиялык негизин документтештирүү, инвентаризация, бухгалтердик баланс, кош жазуу ыкмасын колдонуу менен синтетикалык жана аналитикалык эсептер системасы, мүлктү жана

милдеттенмелерди баалоо, баланстын башка статьялары, курулуш уюмунун отчеттуулугу аркылуу ишке ашырылган ыкмалардын жана аныкталган ыкмалардын системасы түзөт;

3. Бул ички аудит жана эсепке алуу тобокелдиктерин классификация, пайда булагы боюнча тобокелдиктерди жана алардын компаниянын бизнес-жараяндарга жана ички аудит жана контролдоо жараяндарга таандык структуралаштыруу сунуш кылынат.

Классификация тобокелдиктерге баа берүүнүн ыкмаларын жана моделдерин алардын структуралык таандыктыгына жараша аныктоого мүмкүндүк берет. Мунун негизинде курулуш тармагындагы чарба жүргүзүүчү субъекттер үчүн тобокелдиктерди башкаруунун негизги этаптары аныкталган, алар:

а) тобокелдик кырдаалдарын талдоо жана курулуштагы тобокелдик факторлорун аныктоо;

б) бухгалтердик эсеп жана ички контролдук системасы аркылуу тобокелдикти аныктоо (идентификациялоо);

в) финансылык жана башкаруучулук отчеттуулук системасы аркылуу тобокелдикти баалоо;

г) тобокелдиктердин таасирин азайтуу боюнча иш-чараларды жүргүзүү (курулуш өндүрүшүндө башкаруучулук чечимдерди кабыл алуу).

4. Ишканаларда тобокелдиктерди, бизнес-процесстерди башкаруу жаатындагы милдеттерди чечүү жагына ишкананы корпоративдик башкаруу системасындагы анын ролунун өзгөрүшүн чагылдырган «тобокелдикке багытталган ички аудит» түшүнүгүнүн аныктамасы сунушталган. Аныктаманын бул чечмелениши ички аудитти тобокелдиктерди башкаруунун заманбап куралы катары кароого мүмкүндүк берет, бул аны жүргүзүүнүн жаңы концепциясын иштеп чыгуу үчүн негиз болот.

5. Ички аудитти жүргүзүү процессинин алкагында тобокелдиктерди башкаруу процессин түзүүнүн структурасын баяндаган тобокелдикке багытталган ыкманын негизинде ички аудит жана эсепке алуу концепциясы иштелип чыккан. Концепцияда колдонулган жаңы ыкма контролдон жана ички аудиттин натыйжалуулугун жогорулатууга, өзүнө мүнөздүү тобокелдиктин деңгээлине жараша ишкананын бизнес-процесстерине басым жасоого мүмкүндүк берет.

6. Ички аудит процесстеринин ар бирин аткарылган иштердин жыйындысы катары деталдуу көрсөтүүгө жана башкарууга тиешелүү тобокелдиктерди аныктоо максатында алдын ала талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берүүчү процесс чынжырларынын принцибин колдонуу менен ички аудитти пландаштыруу жана документтештирүү процесстери иштелип чыккан.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Жүргүзүлгөн изилдөө негиздүү чечим кабыл алууда тобокелдикке багытталган мамиле көз карашынан алганда курулуш индустриясынын ишканаларын эсепке алууну жана ички контролду уюштуруунун зарылдыгы

жана маанилүүлүгү жөнүндө тыянак чыгарууга жана төмөнкү практикалык сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди:

1. тобокелдик операциялары менен байланышкан колдонуучуларга ачык-айкын маалыматтарды берүү бөлүгүндө финансылык отчеттуулуктун тиешелүү эл аралык стандарттарын колдонуу.
2. эсептердин типтүү планынын өндүрүштүк эсептерине талдоо жүргүзүүнүн негизинде аларды куруунун негизги принциптери түзүлөт жана өндүрүштүк чыгымдарды эсепке алуу үчүн жумушчу эсептерди иштеп чыгуу жана түзүү модели сунушталат.
3. уюштуруу жана жүргүзүү, толук, каржылык жана башкаруучулук эсепке алууну уюштуруу жана жүргүзүү менен бирге маалымат базасынын ырааттуулугу жана ишенимдүүлүгү чарбалык чечимдерди түзүү жана ишкананы башкаруу маселелерин чечүү үчүн толук маалымат базасын куруу менен камсыз кылынат
4. чыгымдарды эсепке алуу методдорунун технологиялык процесстерге карата классификациясы, чыгымдарды толук камтуу, алардын нормалдаштыруу Даражасы, пайда болгон жерлери, отчеттук мезгилдин узактыгы жана өздүк наркты калькуляциялоо ыкмалары;
5. инвестициялык долбоордун акча агымынын дисконттоо ченин аныктоонун такталган методикасын анын жашоо циклинин стадиясына жараша тобокелдикке багытталган мамилени жана долбоорду өнүктүрүү тобокелдигинин деңгээлин эске алуу менен колдонуу;
6. инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруунун алкагында түзүлгөн же сатылып алынган активдердин наркын аныктоо максатында колдонулган, тобокелдикке багытталган мамилени эске алуу менен, курулуп жаткан турак жайдын даярдык деңгээлин жана курула турган турак жайдын даярдык деңгээлин аныктоо максатында колдонулган түз салыштырмалуу сатуу ыкмасындагы ондоо коэффициенттерин диверсификациялоо;
7. иште тобокелдикке багытталган ички аудит концепцияларын, ички аудит процесстеринин моделдерин, ишкананын бизнес-процесстеринин тобокелдиктерин баалоо ыкмаларын жана моделдерин жана ички аудиттин өзүнүн процесстерин колдонуу ички аудитти жүргүзүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга жана ар кандай укук бузуулардын жана алдамчылыктын келип чыгуу тобокелдиктеринин булактарын табуу боюнча иштин алдын алуу мүнөзүн күчөтүүгө мүмкүндүк берет.

Биздин пикирибиз боюнча тобокелдик-түзүүчү фактор – бул комплекстүү категория, ал эсепке алуу процессинде орун алган так эместиктердин (эсепке алуунун альтернативдүү принциптеринин болушу, эсепке алуу стандарттарынын айрым жоболорунун коштугу) натыйжасында объективдүү түрдө бар, ошондой эле белгилүү бир деңгээлде адамдык фактор менен байланышкан. Биздин оюбузча, эсептик тобокелдик курулуш уюмунун мүлкү жана милдеттенмелери жөнүндө акчалай түрдө маалыматты каттоо, баалоо жана жалпылоо жол-жоболорунда сөзсүз түрдө түзүлөт.

Ошентип, диссертациялык иштин практикалык мааниси изилдөөнүн натыйжалары бүтүндөй ишкананы башкаруунун натыйжалуулугун

жогорулатуу максатында ички эсепке алууну жана аудитти ишке ашырууну методикалык жактан камсыз кылууну иштеп чыгуу жана өркүндөтүү процессинде ири курулуш компанияларынын практикалык иш-аракеттеринде колдонулушу мүмкүн, ошондой эле алынган жыйынтыктар тышкы аудиторлор өз ишин пландаштырууда жана корпоративдик башкаруу жаатындагы адистер үчүн пайдалуу болушу мүмкүн.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Хусаинова, Э. Ю.** Специфика налогообложения и риски налогового контроля физических лиц [Текст] / Э.Ю Хусаинова., Жоробек к Айжан // Известия КГТУ им. И. Раззакова. - 2014. - №33. – С. 361-364.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=36614555>
2. **Хусаинова, Э. Ю.** Перспективы развития экологического аудита в горнопромышленной отрасли [Текст] / Э. Ю. Хусаинова // Известия КГТУ им. И. Раззакова. - 2013. - №28. – С. 407 – 411. <https://elibrary.ru/item.asp?id=36394490>
3. **Хусаинова, Э. Ю.** Развитие аудиторской деятельности и его актуальность [Текст] / Э. Ю. Хусаинова, Э.О Телагусова // Наука и инновационные технологии. – 2016. - №2(2). – С. 209-212. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30485319>
4. **Хусаинова, Э.Ю.** Организация учета экологических расходов в производственных предприятиях в условиях рыночной экономики и его проблемы [Текст] / Э.Ю Хусаинова //Наука и инновационные технологии. - 2017. - № 2(4). – С. 47-52. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32870956>
5. **Хусаинова, Э.Ю.** Применение риск-ориентированного подхода при организации деятельности современного внутреннего аудита. [Текст]/ Э.Ю. Хусаинова, Т. Дж. Суранаев // Наука и инновационные технологии. -2020. -№2(15). – С. 223-230. <https://elibrary.ru/item.asp?id=43057739>
6. **Хусаинова, Э.Ю.** Исследование природы государственного регулирования инновационного развития экономики Кыргызской Республики. [Текст] / Э.М. Биймырсаева, Н.К. Суйналиева, Э.Ю. Хусаинова. // Экономика и управление : проблемы, решения. –2020. - №10 (106). – С.54-58. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47867657>
7. **Хусаинова, Э.Ю.** Теория, методология и эволюция понятий инновационного развития рыночной экономики [Текст] / Биймырсаева Э.М. Суйналиева Н.К. Хусаинова Э.Ю. // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2020. - № 10(106). – С. 3-6.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=47867648>
8. **Хусаинова, Э.Ю.** Риск-ориентированный подход при проведении внутреннего финансового аудита. [Текст] / Э.Ю Хусаинова // Сборник научных трудов III Международной студенческой конференции. – 2020. -С-71-72. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44315745>
9. **Хусаинова, Э.Ю.** Анализ динамики структуры экономики Чуйской области Кыргызской Республики [Текст] / К.Ч Чороев, Б.Б. Рысалиева,

- Э.Ю Хусаинова // Наука и инновационные технологии . – 2021. - № 3 (20).
- С-257-263. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47361743>
10. **Хусаинова, Э.Ю.** Анализ и оценка финансовой устойчивости банковской системы в Кыргызской Республике по модели CAMELS. [Текст]/ Т.Дж. Суранаев Э.Ю. Хусаинова, Б.Б Рысалиева . // Наука и инновационные технологии. – 2021. -№ 2(19). – С. 166-171. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47370507>
  11. **Хусаинова, Э. Ю.** Методы ведения внутреннего контроля с использованием риск-ориентированного подхода [Текст] / Э.Ю. Хусаинова // Вестник Кыргызстана. – 2021. № 2 (2). - С. 185-190. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48334411>
  12. **Хусаинова, Э. Ю.** Оценка результатов исследования налоговой политики и ее роль минимизации экономических рисков. [Текст] / Э.Ю. Хусаинова, Т.А. Абдыкалыкова // Вестник Кыргызстана. – 2021. - №2 (2). – С. 177 -185. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48334410>
  13. **Хусаинова, Э.Ю.** Методологические аспекты экономических рисков хозяйствующих субъектов в условиях рыночных преобразований [Текст] / Э.Ю Хусаинова. Д.К Амантурова //Наука и инновационные технологии-2022. - №3(24). – С. 145-151. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49203753>
  14. **Хусаинова, Э.Ю.** Развитие аудита в условиях цифровой экономики. [Текст] / Э.Ю Хусаинова, Д.К Амантурова, А. Садырова // Наука и инновационные технологии. – 2022. - № 1(22). – С. 30-37. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48724637>
  15. **Хусаинова, Э.Ю.** Рискоориентированный подход при организации учета и внутреннего контроля [Текст] / Э.Ю. Хусаинова, Н.Т. Асылбаева // Наука и инновационные технологии. – 2022. - № 1(22). – С. 253-258. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48724671>
  16. **Хусаинова, Э.Ю.** О значении налоговой политики в определении и минимизации учетно-аналитических рисков [Текст] / Э.Ю. Хусаинова // Учет и контроль. – 2022. - №1. - С.41-51. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48704198>
  17. **Хусаинова, Э.Ю.** Риск-ориентированный подход во внутреннем аудите [Текст] / Т.Дж. Суранаев Э.Ю. Хусаинова // Учет и контроль. – 2022. - №1. - С. 2 -. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48704193>
  18. **Хусаинова, Э. Ю.** Организация стратегического управленческого учета в условиях инновационной экономики. [Текст] / Э.М. Биймырсаева, Н.К. Суйналиева, Э.Ю. Хусаинова// Учет и контроль. – 2022. - №2. – С. 2-8. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48702231>
  19. **Хусаинова, Э. Ю.** О значении методов стратегического управленческого учета затрат на производство продукции [Текст] / Э.М. Биймырсаева, Н.К. Суйналиева, Э.Ю. Хусаинова // Учет и контроль. – 2022. -№2. – С.17 -23. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48702233>

Хусаинова Эльвира Юсуповнанын «Тобокелге негизделген ыкманы колдонуу менен бухгалтердик эсепти жана ички контролду жакшыртуу» деген темада 08.00.12 - бухгалтердик эсеп, статистика адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: тобокелдикке багытталган мамиле, башкаруу эсебинин системасы, ички контроль, тобокелдиктерди башкаруу, курулуш өндүрүшү, капиталдык салымдар, финансылык салымдарды оптималдаштыруу, тобокелдик стратегиясы, курулушта тобокелдиктерди башкаруу.

Диссертациялык изилдоонун объектиси: Кыргыз Республикасынын ар кандай уюштуруу-укуктук формадагы курулуш ишканалары болгон. Изилдөөнүн максаты жана милдеттери: Диссертациялык иштин максаты тобокелдикке негизделген ыкманы колдонуу менен Кыргыз Республикасынын заманбап курулуш комплексинде башкаруу эсебин жана ички контролдоо системасын уюштуруунун теориясынын, методологиясынын жана негизги жоболорун иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөө ыкмалары: абстракттуу-логикалык, салыштырма, структуралык-функциялык, графикалык, болжолдоо, топтоо, көп өзгөрмөлүү корреляциялык-регрессиялык анализ ж.б.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: курулушта тобокелдикти талдоо жана башкаруунун теориялык жана методологиялык негиздери изилденип, экономисттердин көз караштарынын эволюциясы изилденип, «коркунуч» жана «курулушта тобокелдикке негизделген мамиле» түшүнүктөрүнүн автордук аныктамасы формулировкаланып, классификациясы түзүлдү. курулуш комплексиндеги тобокелдиктер иштелип чыкты; КР курулуш тармагын өнүктүрүү концепциясы - изилдөө объектиси катары изилденген жана курулуш тармагынын өзгөчөлүктөрүн жана алардын курулушта башкаруу эсебин жана ички контролдоо системасын калыптандырууга тийгизген таасирин аныктаган; тобокелдикке негизделген ыкманы колдонуу менен башкаруу эсебинин системасынын маңызын жана мазмунун жана курулушту заманбап башкаруунун талаптарына ылайык анын структуралык элементтеринин экономикалык негиздерин аныктады; чарба жүргүзүүчү субъекттеринде башкаруу эсебинин элементтеринин структурасы иштелип чыкты жана тобокелдикке негизделген мамилени колдонуу менен башкаруу эсебин уюштуруунун автордук концепциясы сунушталды; тобокелдикке багытталган мамилени маалыматтык камсыздоонун даражасы аныкталды жана турак жай курулушуна капиталдык салымдарды натыйжалуу жайгаштыруу үчүн аналитикалык инструменттер иштелип чыкты.

Колдонуу даражасы: Изилдөөнүн жыйынтыгы МУИТде сыналган. Изилдөөнүн натыйжалары башкаруучулук чечимдерди кабыл алууда маалыматтык колдоо көрсөтүүнүн прикладдык көйгөйлөрүн чечүүгө мүмкүндүк берүүчү тобокелдикке негизделген мамилени колдонуу менен бухгалтердик эсептин жана ички контролдун өнүгүү векторлорун жана

мазмунун аныктаган концептуалдык жана методологиялык жоболордун сапатында чагылдырылган. курулуш индустриясы.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн натыйжалары башкаруучулук чечимдерди кабыл алууда маалыматтык колдоо көрсөтүүнүн прикладдык көйгөйлөрүн чечүүгө мүмкүндүк берүүчү тобокелдикке негизделген мамилени колдонуу менен бухгалтердик эсептин жана ички контролдун аныктоочу концептуалдык жана методологиялык жоболор катары колдонулушу мүмкүн. Диссертацияда баяндалган корутундулар жана сунуштар кандайдыр бир курулуш тармагына гана тиешелүү эмес жана курулуш комплексинин бардык кичи секторуна тиешелүү.

РЕЗЮМЕ

диссертации Хусаиновой Эльвиры Юсуповны на тему: «Совершенствование учета и внутреннего контроля с использованием риск-ориентированного подхода» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: 08.00.12 - бухгалтерский учет, статистика.

Ключевые слова: риск-ориентированный подход, система управленческого учета, внутренний контроль, управления рисками, строительное производство, капитальные вложения, оптимизация финансовых вложений, рисковая стратегия, управления рисками в строительстве.

Объектом диссертационного исследования является строительные предприятия различных организационно-правовых форм Кыргызской Республики.

Предметом исследования послужили накопленные знания и опыт в кыргызской и зарубежной теории и практике, оценки действующей системы учета, определении задач, информационной базы, приемов и способов и проведения экономического анализа и моделирования с использованием риск-ориентированного подхода в разрезе экономических субъектов строительной отрасли Кыргызской Республики.

Цель и задачи исследования. Целью диссертационной работы является разработка основных положений теории, методологии и организации системы управленческого учета и внутреннего контроля в современном строительном комплексе Кыргызской Республики с использованием риск-ориентированного подхода

Методы исследования: абстрактно-логический, сравнительный, структурно-функциональный, графический, прогнозирование, группировка, многофакторный корреляционно-регрессионный анализ и др.

Полученные результаты и их новизна: исследованы теоретические и методические основы анализа и управления рисками в строительстве, изучена эволюция взглядов ученых-экономистов и сформулировано авторское определение понятий «риск» и «риск-ориентированный подход в строительстве»; изучена концепция развития строительной отрасли - как объект исследования и выявлены особенности и их влияние на формирование системы управленческого учета и внутреннего контроля; определены сущность и

содержание системы управленческого учета с использованием риск-ориентированного подхода и экономическая основа его конструктивных элементов в соответствии с требованиями современного управления; разработана структура элементов управленческого учета в хозяйствующих субъектах строительной отрасли и предложена авторская концепция организации управленческого учета в строительной отрасли с использованием риск-ориентированного подхода; определена степень информационного обеспечения риск-ориентированного подхода и разработаны аналитические инструментарины по эффективному размещению капитальных вложений в жилищном строительстве.

Степень использования: Результаты исследования апробированы в МУИТ и нашли отражение в качестве концептуальных и методических положений, определяющих векторы развития бухгалтерского учета и внутреннего контроля для решения прикладных задач и принятия управленческих решений в строительной отрасли.

Область применения: Результаты исследования могут быть использованы в качестве концептуальных и методических положений бухгалтерского учета и внутреннего контроля, позволяющего решать прикладные задачи по обеспечению информационной поддержки принятия управленческих решений. Выводы и рекомендации, изложенные в диссертации, не ограничиваются рамками какой-либо отрасли строительства и применимы к любой подотрасли строительного комплекса.

SUMMARY

dissertation of Khusainova Elvira Yusupovna on the topic "Improvement of accounting and internal control using a risk-based approach" for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.12 "Accounting, statistics"

Key words: risk-oriented approach, management accounting system, internal control, risk management, construction production, capital investments, optimization of financial investments, risk strategy, risk management in construction.

The object of the dissertation research: were construction enterprises of various organizational and legal forms of the Kyrgyz Republic

The subject of the study was the accumulated knowledge and experience in Kyrgyz and foreign theory and practice, assessing the current accounting system, defining tasks, information base, techniques and methods, and conducting economic analysis and modeling using a risk-based approach in the context of economic entities of the construction industry of the Kyrgyz Republic

Purpose and objectives of the study. The purpose of the dissertation work is to develop the main provisions of the theory, methodology and organization of the management accounting and internal control system in the modern construction complex of the Kyrgyz Republic using a risk-based approach.

Research methods: abstract-logical, comparative, structural-functional, graphical, forecasting, grouping, multivariate correlation-regression analysis, etc.

The results obtained and their novelty: theoretical and methodological foundations of risk analysis and management in construction were studied, the evolution of the views of economists was studied and the author's definition of the concepts of "risk" and "risk-based approach in construction" was formulated and a classification of risks in the construction complex of Kyrgyzstan was developed; studied the concept of development of the construction industry - as an object of study and identified the features of the construction industry and their impact on the formation of a system of management accounting and internal control in construction; defined the essence and content of accounting system using a risk-based approach and the economic basis of its structural elements in accordance with the requirements of management; the structure of management accounting elements in the economic entities of the construction industry has been developed and the author's concept of organizing management accounting in the construction industry using a risk-based approach has been proposed; the degree of information support of the risk-oriented approach was determined and analytical tools were developed for the effective placement of capital investments in housing construction.

Degree of use: The results of the study were tested in MUIT and are reflected in the quality of conceptual and methodological provisions that determine the vectors of development and the content of accounting and internal control using a risk-based approach that allows solving applied problems of providing information support for managerial decision-making in the construction industry.

Scope: The results of the study can be used as conceptual and methodological provisions that determine development and the content of accounting and internal control using a risk-based approach that allows solving applied problems of providing information support for managerial decision-making. The conclusions and recommendations set out in the dissertation are not limited to any construction industry and are applicable to any sub-sector of the construction complex.